

crkva u svijetu

godina XXIII • broj 1 (97) • 1988

Dr. Nedjeljko Ante Ančić
Zrinsko-Frankopanska 19
58001 SPLIT pp 248
Tel. 058/46 5 47

PRED PROBLEMOM DRUŠTVENE LEGALNOSTI I ETIČKE MORALNOSTI

Drago Šimundža

»Svaki bi čovjek barem jednom dospio na robiju, da se nije stoput ogriješio o svoju savjest.« Tako zaključuje jedan suvremeni pisac. »Ali« — pomalo ironično nastavlja — »treba li imati glavu kao čioda, pa ne umjeti svoju podrediti velikim Ciljevima, i osloboditi je tako sitnih grižnja, i osloboditi se robije.«

Jedno od važnih pitanja koje se sve snažnije osjeća, iako se o njemu malo govori i piše, jest upravo oslovljeno pitanje: problem legalnosti i moralnosti u društvu. Na nj cilja i navedena misao hrvatskog književnika Slobodana Novaka.

Treba li o tome pisati? Treba. To više što je ovo pitanje samo po sebi vrlo složeno, zamršeno, i što se s njim vrlo često izravno susrećemo.

Kao moralno i društveno biće, čovjek je s jedne strane upućen na se, na svoj moralni naravni kodeks, na glas svoje savjesti, a s druge na društvo i društvene obaveze, propise i zakone, koji se u pravnim državama i pravno određuju. To je samo po sebi shvatljivo; i nije problem u tome. Problem je u mogućnosti i opasnosti raskoraka i nesklada između etičke stvarnosti i zakonske propisanosti, između etike i zakona, pri čemu se čovjek mora »ogriješiti o svoju savjest« ako vrši zakon ili »ići na robiju« ako ga ne izvrši. Točnije: problem je u podređivanju morala »velikim Ciljevima«, na što aludira spomenuti tekst.

S pojavom modernih organizacija i suvremenih društava-država legalitet polako zasjenjuje moralitet i često se nameće kao zakonski faktotum u društvu. Taj i takav postupak izravno pogađa čovjeka u njegovim bitnim određenjima, a s njim i tolika proklamirana prava i slobode

te, konačno, i samo društvo. Današnje države, najčešće partije i vlade, ne pitaju mnogo što je moralno; njih prije svega zanima što je legalno, zakonsko i zakonito. U tom duhu začinju sustave i ustave, društvena načela i pravne norme. I kad se dogodi — a često se dogodi — da se društvena, odnosno državna legalnost ne podudara s moralnošću, u čovjeku se, u praksi, kao i u zakonu, stvara nesklad: nastaju razilaženja i problemi, koji nerijetko potresaju i sudbinama ljudi.

S tim u vezi — a sve više ima i toga — tzv. »društveni stav«, tj. zakonski legalitet, sasvim spontano potiskuje moralitet, postavljajući se u javnosti na njegovo mjesto kao jedino pravilno stajalište. Naime, državno ozakonjenje pojedinih gledišta, legalizacija, putem vlasti u društvu poprima oblik pravovaljanosti, zakonske legalnosti, te na taj način stvara prividno ozračje istoznačnosti zakonske norme i moralnosti čina koji se propisuje. Obasut različitim propagandama, monopolima i drugim sredstvima, čovjek se, na žalost, sve manje pita je li i koliko je moralno ono što je, tobože, legalno, zakonito. Zbog toga legalitet prelazi svoje granice na štetu moraliteta i spontano se postavlja kao osnovno mjerilo ne samo javnoga, društvenog života, nego i osobnoga, privatnog vladanja i ponašanja.

Naravno, s teoretskog gledišta nema problema ili, u najmanju ruku, ne bi trebalo biti problema tamo gdje se moralnost i legalnost podudaraju, slažu, gdje je zakonski čin u skladu s moralnim načelima. Međutim, tamo gdje nije, gdje je zakon više ili manje u sukobu s odrednicama morala i osobne savjesti, podvojenost između zakonske legalnosti i etičke moralnosti prelazi u podvojenost u čovjeku i društvu; ruši moralni red i obezvređuje i sami zakon.

Budući da je čovjek po naravi društveno biće, upućen na suživot i suradnju s drugima, nije mu teško shvatiti i prihvatiti da se ne smije i ne može sebično vladati i anarhistički ponašati. Društvenost ga u životu pomaže, ali ga istodobno i obavezuje. Ne može stoga raditi što mu se prohtije, pa ni na, uvjetno rečeno, moralno indiferentnom području. U težnji za ostvarenjem svoje volje i slobode ograničen je pravima i slobodama drugoga. Uloga društva u tome je vidljiva. Ono punopravno ozakonjuje i sankcionira društvene propise i norme. Naravno, tu se zahtijeva razboritost, sursishodnost i društvena pravičnost, u skladu s osnovnim etičkim načelima i razumskim postupcima, u cilju općeg napretka društva i maksimalnog poštivanja svakog pojedinca.

Podvojenost i problemi nisu dakle u tome što društvo donosi zakone i propise; zakonin su potrebni i, kad su moralni, treba ih poštivati. Oni pridonose skladnijem i cjelovitijem radu i suradnji društvenog organizma.

Problemi nastaju, rekosmo, iz krivo postavljenih odnosa: iz potiskivanja čovjeka i njegove moralne svijesti iz javnosti ili, točnije, iz prevlasti i svevlasti društva, sustava i države, nad čovjekom, odnosno zakona nad etikom i moralom. Mi bismo kršćani rekli: iz potiskivanja Boga iz svijeta i sigurnog transcendentnog morala iz društvenog života. Jer, bilo kakva zamjene Vrhovne norme prolaznom i promjenjivom vrijednošću — proglašavanje čovjeka bogom, dotično rase, klase, društva, politike, Cilja

ili ideologije ishodištem moralnog reda — vodi u varijabilnu (nestalnu) legislativu, te tako i nehoteci u prevlast sile i sebičnosti nad moralnom humanošću i ljudskom jednakošću.

Ne bi bilo teško pratiti postupni hod legalističkog uspona i njegove prevlasti, koja je najuže povezana sa skeptičkim i sekularističkim odnosima prema transcendentnoj (jednakovažećoj) moralnoj normi. Polazeći od generičkog pojma čovjek, liberalistička su shvaćanja, još u Sokratovo doba, težila prema pojedincu i njegovoj autonomiji. Ta težnja se nikada nije ugasila u čovjeku, koji je toliko sklon sebeljublju i vlasti; samo se nekada više utjecala pojedincu, građaninu, nekada narodu, zajednici, nekada društvu, državi; danas se sve više oslanja na utjecajne skupine, ideologiju i politiku, na vlast. I, eto, u tome ima potporu. No, na taj se način stari motivi individualističkog morala, protiv kojih su ustajale tolike generacije dok nisu došle do vlasti, pretvaraju u novi fatum: društvenu pragmatičnost i funkcionalnost, shodno određenim nakanama i ciljevima. Odvajajući se namjerno od jedinstvenog moralnog principa, transcendentnog izvora moralnog reda — Boga koji mu je temelj i jamac — sekularistički je moral doveo do društveno-političkog sudišta, do legalističke etike, u kojoj, kad ustreba, »svrha opravdava sredstva«, te tako važna etička i humanistička područja podredio tekućoj politici, demagoškoj vještini i pokuj sebičnosti.

Pretjerana težnja za autonomijom morala dovela je tako, preko liberalizma i subjektivizma, do socio-etatizma, kojemu je na srcu više pragmatičnost nego osobna i društvena moralnost. Nasuprot Boga kao izvornog principa nametnulo se društvo — sila i vlast — kao legalni normativ. Time je sigurnost ustupila mjesto prevrtljivosti, stabilnost nesigurnosti, a moralnost krivo postavljena legalnosti.

Igramo se, na primjer, demokracije i umišljamo kako je sve u redu, kad je jedan ili drugi glas na »referendumu« »donio pobjedu«, recimo. pobačaju: »pravo« na pobačaj. — Kada bi se tako »glasovalo« o našem životu — kako bismo reagirali? To više, kad znamo da etičke istine i moralne vrednote ne ovise o dizanju ruku i prebrojavanju glasova!

Dakako, problem je lakše uočiti, reći će nam pristaše legalnosti, nego pravilno riješiti; to teže, kažu, što je u svijetu gotovo nemoguće doći do potpune suglasnosti.

Ne treba i ne želimo zataškavati probleme. Oni su dio naše sudbine. I nisu nikada jednoznačni. Potrebno ih je stoga cjelovito sagledati i, kad je etika u pitanju, etički rješavati. Jednoznačnost je — u ovom slučaju jednostranost — stvar običnog voluntarizma, proizvoljnosti i sebičnosti koje postaju glavnim uzrokom prevlasti legaliteta nad čovjekoljubivim moralitetom.

Mnoge stvari treba uočiti, mnoge razumjeti i isto tako mnoge uvažiti, ali na jednu, kad se radi o ljudskom suživotu i društvenom napretku, ne smijemo zaboraviti: to je imanentni moralni zakon koji je u nama, prirodni kategorički imperativ ili glas iskonske savjesti, koji je, na primjer — da ne spominjemo druge — tako snažno progovorio u Sofoklovoj Antigoni: ona se svjesno, uz opasnost po život, suprotstavila zakonu bez moralnog pokrića.

Doista, temeljne istine i njihove putokaze nije teško uočiti. Na stranu sebičnost i ideološke opcije, u kojima sredstva postaju »moralna« zbog korisnosti cilja, bitna etička, dotično društveno-etička pitanja, ona koja u sebi uključuju odgovornost moralnog čina, mogu se ispravno promatrati i pravilno rješavati samo u duhu etičkih konstanti, a nipošto po mjeri dijalektičkog subjektivizma, silom vlasti ili glasovnim nadmetanjem. Moral je — ljudski i društveni moral — čvršći i postojaniji od svega toga, pa i kad mu se, iznevjerimo.

Est lex non data sed innata — govorili su stari: Postoji zakon koji nam nije od ljudi dan nego nam je imanentan, s nama je rođen. Taj je zakon progovorio u Antigoni, u Tomi Morusu i tolikim čovjekoljupcima, koji su se radije ogriješili o ljudske propise nego o glas savjesti; radije su išli u tamnice i u smrt negoli svoj moralni kodeks podredili »velikim Ciljevima«. Antigona »svjesno ustaje protiv sile koja gazi temeljne ljudske principe« zapisane u ljudskom biću. — Na žalost, nije to samo njezin slučaj; to je trajna sudbina moraliteta u borbi protiv voluntarističkog legaliteta koji ne vodi računa o moralnoj stvarnosti u čovjeku i društvu.

Budući da je čovjek po naravi etičko biće, odgovorno svom moralnom usmjerenju koje je Tvorac života postavio u naš životni kôd, moralnost je njegova sudbinska dimenzija. Ona je s njime i društvena dimenzija. To nužno upućuje unutaranjem jedinstvu etičke moralnosti i društvene legalnosti, uvjetovanosti zakonske norme imanentnom etičkom vrijednošću.

Stoga u zaključku možemo potvrditi: da u odnosima između čovjeka i društva, odnosno u zakonima i zakonodavstvu, valja dosljedno poštivati iskonsku »regulativu« koja je utkana u samu narav stvari, koju čovjek osjeća u svojoj savjesti. U toj je perspektivi moralni kodeks temeljnija vrijednost od bilo kojeg pozitivnog zakona. Ukratko, moralnost je u čovjeku i društvu primarna, a zakonska normativa sekundarna vrijednost. Moral je izvor i jamstvo zakonske pravomoći, a ne obratno. Žele li biti moralni, zakoni se moraju na moralu zasnivati.

Ako ćemo to priznati, ako se naša civilizacija i kultura ne žele iznevjeriti same sebi, onda bi bilo naravno da se u društveno-etičkim pitanjima, u pitanjima savjesti, pri donošenju zakonskih normi treba savjesno voditi moralnim vrednotama a ne pragmatičkim opredjeljenjima. S druge strane, kad se suočimo s propisima i zakonima koji ruše moralna načela i povređuju savjest, samo je po sebi jasno, da se treba više pokoravati glasu savjesti i moralnom redu nego slovu zakona.

DEVANT LE PROBLEME DE LA LEGALITE ET DE LA MORALITE

Résumé

L'auteur traite de la question du conflit de la légalité et de la moralité dans la société. Il pense qu'il y en a de plus en plus aujourd'hui à cause du pragmatisme législatif et, comme dit-il, de l'éthique socio-politique où la fin consacre des moyens. Il propose la stabilité de la norme morale et la moralité des lois et de la législation. La moralité, à son avis, c'est première valeur; on est obligé obéir à elle.